

סגנון דו-משמעי או רב-משמעי מכוון בתורה

טו, יג ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה:

"ויאמר לאברהם ידע תדע פי-גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה". פירש רש"י: משנולד יצחק עד שיצא ישראל ממצרים ארבע מאות שנה... עכ"ל. נמצא, "בארץ לא להם" כולל גם את ארץ כנען בה גרו האבות כגרים, וכן מפרש הרמב"ן:

זה מקרא מסורס, ושיעורו "כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ועבדום וענו אותם", ולא פירש כמה ימי העבדות והעינוי, והרבה מקראות מסורסות יש בכתוב, וכן (לט, יז) "בא אלי העבד העברי אשר-הבאת לנו לצחק בי" [נאשר "לצחק בי" מקומו מיד אחרי "העבד העברי"], וכן (שמות יב, טו) "פי כל-אכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא מישראל מיום הראשון עד-יום השבעי" [נאשר "מיום הראשון עד-יום השבעי" מקומו מיד אחרי "פי כל-אכל חמץ". ועיין בזה בפרשת בא בסוגיית "המאמר המוסגר"], עכ"ל.

לפי דברי הרמב"ן, המסרס את הכתוב, יוצא שכתוצאה מהודעה זאת של הקב"ה לאברהם אבינו היו שתי אפשרויות אשר על פיהן תתקיים הגזירה, (א) גרות של 400 שנה, אשר חלק ממנה (לא הוגדר) יהיה של עינוי, כאשר אותו עינוי, היה כולו מלווה עבדות. (ב) גרות של 400 שנה, אשר חלק ממנו (לא הוגדר) היה של עבדות, וחלק מן העבדות (לא הוגדר), יהיה בעינוי.

בניגוד לשיטת הרמב"ן על פי סירוס המקרא, אנו מציעים פירוש אלטרנטיבי, הבנוי ביסודו לא על סירוס הכתוב, אלא דוקא על לימוד הכתוב כפשוטו, כאשר מבנה הפסוק מוגדר על ידי מקום האתנחתא. שלא כמקובל, שהאתנחתא קבוע באמצע הפסוק, הרי בפסוקנו הוא קבוע קרוב לסוף הפסוק. כך שחלוקת הפסוק הוא כך: "ידע תדע פי-גר יהיה זרעך בארץ לא להם (ב) ועבדום (ג) וענו אתם ארבע מאות שנה". זהו הרישא של הפסוק עד לאתנחתא המחברת שלושה מצבים שונים, גרות, עבדות, עינוי. והסיפא הקצר "ארבע מאות שנה" מוסב על כל החלק הראשון של הפסוק, דהיינו גרות, עבדות, עינוי. לפי זה, הנבואה מתייחסת לשלוש אפשרויות שונות זו מזו, כדלקמן: (א) שיהיה עינוי

של ארבע מאות שנה וממילא עבדות וגרות. (ב) שתהיה עבדות וממילא גרות של ארבע מאות שנה, כאשר רק בחלק מתקופה זאת יהיה עינוי. (ג) תהיה גרות של ארבע מאות שנה, כאשר חלקה בעבדות וחלקה בעינוי.

מעשה נפרש, שבמכוון נקט הכתוב לשון רב-משמעית, לומר שהקב"ה קבע מראש שלש אפשרויות, שהזכרנו לעיל, כאשר לפי כל אחת ואחת מן האפשרויות יהיו התוצאות שונות. ראשונה: היתה אפשרות שישראל יהיו מסוגלים לעמוד בעינוי של ארבע מאות שנה, בלי להידרדר אל מ"ט שערי טומאה, למצב של "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה", כאשר כתוצאה מכך היה צורך להוציא "גוי מקרב גוי", והקב"ה "ממתין ומצפה" (רש"י שמות יב, מא) להוציאם בט"ו בניסן אחרי רד"ו שנים בלבד בארץ לא להם. והסיבה שהקב"ה לא פירש את ארבע מאות השנים על עינוי במצרים (ובמילא עבדות וגרות שם — ולא גרות בארץ כנען), כי אז לא היה נשאר מעם ישראל מאומה, משום ש"ארכו הימים לישראל במצרים, וחזרו ללמוד ממעשיהם, ולעבוד עבודת כוכבים כמותם, חוץ משבט לוי שעמד במצות האבות, ומעולם לא עבד שבט לוי עבודה זרה, וכמעט קט היה והעיקר ששתל אברהם נעקר, וחוזרים בני יעקב לטעות העמים ותעייתם... (רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק א הלכה ג).

אולם היציאה המוקדמת מכור ההיתוך של ישראל במצרים, אותה יציאה שאירעה טרם קיבלו את מלוא ההכנה לקראת יעודם, היא אשר קבעה את המשך המאורעות בעשרה נסיונות שניסו את הקב"ה בתקופת המדבר. אותם הנסיונות הם אשר קבעו לדורות את גורלו של עם ישראל, עד לגאולתו העתידה.

האפשרות השניה היתה שישראל יעברו תקופה של עבדות בת ארבע מאות שנה (כאן "אַרְבַּע מֵאוֹת" מוסב לא על "יָעֲנוּ אֲתָם" אלא על "וַיַּעֲבֹדוּם". זה מחייב שגם הגרות תהיה אף היא במצרים וחופפת את שנות העבדות, דהיינו ארבע מאות שנה, כאשר רק חלק מאותה תקופה יהיה של עינוי (ולא מפורש כמה יהיה החלק הזה). אולם גם באופציה הזאת לא עמדו בני ישראל (רמב"ם הנ"ל), ולכן הקב"ה הפעיל את האופציה השלישית, והיא: יהיו בגרות במצרים ארבע מאות שנה, חלק (לא הובהר) מן התקופה יהיו בעבדות, וחלק (לא הובהר) של תקופת העבדות יהיה גם של עינוי. פירושו שונה מזה של הרמב"ן

בשתיים: (א) היו שלוש אופציות ולא רק שתיים. (ב) אין צורך כלל לסרס את המקרא. הגזירה היתה רב-משמעית, ועל פי בחירת עם ישראל והתנהגותם נקבע איזה פירוש תהיה לגזירה, ומהן תוצאותיה לגבי המשך ההיסטוריה של כלל ישראל אחרי גאולת מצרים. תקופת מצרים היתה כור ההכנה של עם ישראל ליעודו ההיסטורי כעם ה'. יש להניח כי אילו עמדו בדרישה המקסימלית של ארבע מאות שנה של עינוי (ובמילא עבדות וגרות), כי אז לא היינו עדים לחטא העגל וחטא המרגלים אשר שינו את דרכה ההיסטורית של האומה — עד לגאולה הסופית ועד בכלל.

והנה בפרשת וירא מצינו יסוד זה של הסגנון הדו-משמעי המכוון מאתו יתברך, לתת לו את האפשרות לעבור ממשמעות אחת לשניה בהתאם להתנהגות אלה העוברים את הנסיון מחד גיסא, ותוכניתו הכוללת של הקב"ה מאידך גיסא. במקרה דנן בפרשת וירא הכוונה לא במישור האומה, כי אם במישור של היחיד, אברהם אבינו. בסוגית העקידה מפרש רש"י (כב, יב ד"ה כי עתה ידעתי):

אמר לו אברהם, אפרש לפניך שיחתי, אתמול אמרת לי "פִּי בְּיָצֵחַק יִקְרָא לְךָ זָרַע", וחזרת ואמרת "קַח-נָא אֶת-בְּנֵךְ", עכשיו אתה אומר לי "אֶל-תְּשַׁלַּח יָדְךָ אֶל-הַנְּעָר". אמר לו הקב"ה: "לֹא-אֶחְלָל בְּרִיתִי, וּמוֹצֵא שְׁפָתַי לֹא אֶשְׁנֶה" (תהלים פט, לה), כשאמרתי לך "קַח" "מוֹצֵא שְׁפָתַי לֹא אֶשְׁנֶה", לא אמרתי לך 'שחטהו' אלא "וְהַעֲלֵהוּ", אסיקתיה אחתיה, עכ"ל ניש כאן מקום להעיר כי ה' אמר לאברהם "וְהַעֲלֵהוּ שֵׁם לְעֵלָה" ולא סתם "וְהַעֲלֵהוּ", וצריך קצת עיון.

הרי שוב לפנינו ציווי הנאמר בלשון דו משמעית מכוונת מאתו יתברך.

ניסוח ברור ליסוד שהנחנו כאן מצינו אצל בעל 'אור החיים' (במדבר יד, כט ד"ה מבן עשרים):

...כי ה' אמר דבריו שקולים כמנהגו, שאומר דברים סובלים שתי דרכים, אם זכו יהיה לטובה, לא זכו וכו', וכן תמצא כשאמר לאדם (בראשית ב, יז) "בְּיוֹם אֶכְלֶךָ מִמְּנוֹ מוֹת תָּמוּת", הזכיר "יום" סתם, תוכל לומר יומו של אדם, תוכל לומר יומו של הקב"ה אלף

שנה, וכשעשה אדם תשובה, הטה ה' הכוונה לזכות שהיא יומו של הקב"ה... עכ"ל.

אין מקריות בכתיבת התורה. סגנון אמביוולנטי הוא מכוון מאתו יתברך, כאשר הוא מתכוון לפירושים השונים (ולפעמים המנוגדים) שהכתוב סובל. בבוא העת, הוא אשר יקבע מהו הפירוש הנכון, לפי המצב אותו קבעו בשר ודם. (עיין עוד בזה בפרשת נצבים (דברים ל, יא) ד"ה כי המצוה הזאת, בענין שיטת הרמב"ן בלשון הבינוני).